

І.М.Горбань, А.А.Бокотей, В.О.Пограничний, Т.В.Башта, І.В.Когут,
Н.Ю.Соколов, В.В.Бучко, Н.В.Дзюбенко, І.В.Шидловський, Т.І.Лисачук,
Р.С.Козловський

ГНІЗДОВА ОРНІТОФАУНА ВЕРХНЬОДНІСТРОВСЬКОЇ НИЗОВИНИ ТА ЇЇ ЗМІНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Протягом двох останніх десятиліть у європейських країнах широкої популярності набули роботи, присвячені картуванню поширення птахів на окремих ділянках гніздових або зимових ареалів. Створення низки таких атласів дало можливість підготувати Атлас гніздових птахів Європи і проаналізувати структуру ареалів та її зміни у багатьох видів птахів. На підставі отриманих карт можна проводити аналіз стану біотопів та використання земельних ресурсів, впливу землекористування на просторове розміщення тварин. Крупномасштабні карти з нанесеною інформацією про поширення і щільність розміщення різних видів тварин є доброю основою для виділення важливих природоохоронних територій або створення мікрозаказників для збереження рідкісних видів.

Створення карт гніздового поширення та чисельності орнітофауни для однієї з найбільш заболочених ділянок у верхній течії р.Дністер є основним завданням нашої роботи, проведеної у 1997 р.

Єдиним джерелом інформації про фауну птахів, що стосується кінця ХІХ — середини ХХ століття є колекція, пугівники і каталог оологічної колекції Державного природознавчого музею у Львові [1, 24, 25].

У 60-70-х рр. нашого століття з'являються роботи щодо енто- і ектопаразитів птахів долини верхнього Дністра [14, 18]. Проводились окремі дослідження фауни мисливсько-промислових птахів [16], їх чисельності, добової активності й трофіки [20].

Протягом останніх 10-15 років вивчення орнітофауни верхнього Дністра помітно активізувалося. В цей період опублікована значна кількість статей, що стосуються біології і поширення окремих видів чи груп птахів долини Дністра [2, 3], а також фауністичні огляди певних територій [5, 13]. Багато інформації щодо орнітофауни досліджуваного району містять три випуски "Каталогу орнітофауни Західних областей України" [6-8], в яких зібрані матеріали різних дослідників за період з 1977 по 1992 рр.

Більша частина Верхньодністровської низовини розташована в Меденицькому геоботанічному районі Самбірсько-Івано-Франківського геоботанічного округу (рис. 1). Цей район є досить окультурений, площа природної рослинності займає лише 30%, з яких на луки та болота припадає 25%. Ліси у вигляді невеликих масивів, переважно дубові або

заплавні вільхові. Серед них найпоширеніші трясучковидноосокові та свидово-яглицеві дубові ліси (*Quercetum thelycranioso-aegopodiosum*), а також вільхові-в'язолистогадючникові (*Alpetum filipendulosum*) та очеретяні (*A. phragmitosum*) [22].

Кількість опадів досягає 640-670 мм. Абсолютні висоти терас лежать у межах 255-310 м.

Болота приурочені до самої заплави Дністра. Найбільше з них — "Великі болота" біля с. Чайковичі, має площу понад 12 тис. га. Ці болота переважно трав'яно-мохові евтрофні. Серед рослинних формацій поширені осоково-гіпнові (*Cariceto (appropinquatae, inflatae-lasiocarpae)-Hypneta*), очеретяно-гіпнові (*Phragmiteto-Hypneta*). На болотах росте верба чорнична — (*Salix myrtilloides* L.), береза низька (*Betula humilis* Schrank.). Основні площі лук теж зосереджені в заплаві Дністра. Тут вони представлені формаціями костриці лучної (*Festuceta pratensis*), китника лучного (*Alopecureta pratensis*), щучки дернистої (*Deschampsia caespitosa*) [22].

Матеріали та методика. Попередні дослідження гніздової орнітофауни Верхньодністровської низовини велися спорадично і, головним чином, стосувались водоплавних та болотяних птахів.

Наші дослідження проводилися в рамках фінансованого Федеральним міністерством освіти, досліджень, науки і технологій українсько-німецького об'єднаного проєкту "Екологічний аналіз та фахова природоохоронна оцінка регіону Верхнього Дністра як моделі розвитку річкової ландшафту в Східній Європі", БМВФ номер підтримки 0339699Ф3, координованого ЮНЕСКО (Париж).

Протягом гніздового періоду (квітень-липень) 1997 р. на всій території Верхньодністровської низовини проводили загальне картування гніздової орнітофауни на площі 530 км². Обліки проводили згідно загальноновизнаного методу фінських лінійних трансект з застосуванням у деяких випадках картографічного методу [23]. Такий облік дає можливість проаналізувати біотопічний розподіл видів і встановити щільність гніздового населення. Обліки здійснювались у квадратах 1×1 км протягом 3-4 годин у ранковий час. Для видів із сутінковою активністю — деркач (*Crex crex* L.), слуква (*Scolopax rusticola* L.), сови (*Strigiformes*), проводили вечірні та нічні обліки.

Таке детальне картування орнітофауни в Україні виконано вперше. Внаслідок несприятливих погодних умов у липні на досліджуваній території обстежити вдалось тільки 504 квадрати, що становить 95% від загальної площі. Значну кількість квадратів обстежено один раз (74%), решту по 2 рази.

Картування і підготовку комплекту карт для атласу поширення гніздової орнітофауни здійснено згідно методик, що добре зарекомендували себе в інших європейських країнах [26-28, 30].

Поділ птахів за категоріями чисельності подаємо за О.П.Кузякіним [11]: багаточисельні - 10-100 ос./км² (відповідно 5-50 пар/км²), звичайні — 1-10 ос./км² (0,5-5 пар/км²), малочисельні — 0,1-1 ос./км² (0,05-0,5 пар/км²) і рідкісні — 0,01-0,1 ос./км² (0,005-0,05 пар/км²). Домінуючими вважаємо види, частка участі яких у населенні складає більше 10%.

Результати досліджень. Протягом гніздового періоду 1992-97 рр. виявлено 150 видів птахів. Серед них 4 види належать до ряду Норцеподібних (*Podicipediformes*), 6 — Лелекоподібних (*Ciconiiformes*), 4 — Гусеподібних (*Anseriformes*), 13 — Соколоподібних (*Falconiformes*), 2 — Куроподібних (*Galliformes*), 5 — Журавлеподібних (*Gruiiformes*), 13 — Сивкоподібних (*Charadriiformes*), 5 — Голубоподібних (*Columbiformes*), 1 — Зозулеподібних (*Cuculiformes*), 4 — Совоподібних (*Strigiformes*), 1 — Серпокрильцеподібних (*Apodiformes*), 1 — Ракшеподібних (*Coraciiformes*), 1 — Одудоподібних (*Upupiformes*), 6 — Дятлоподібних (*Piciformes*) і 84 — Горобцеподібних (*Passeriformes*).

Загальна щільність гніздового населення птахів становить 63,2 пари/км², біомаса гніздової орнітофауни — понад 6400 кг/км² (таблиця). 2 види є багаточисельними хатній горобець (*Passer domesticus* L.) і польовий жайворонок (*Alauda arvensis* L.), 17 — звичайними і 126 — рідкісними.

Гніздове населення птахів Верхньодністровської низовини у 1997 р.

Вид	Щільність населення (пар/км ²)	Частка участі (%)	Біомаса (кг/км ²)
<i>Passer domesticus</i>	6.7	10.6	209.6
<i>Alauda arvensis</i>	6.4	10.2	245.9
<i>Saxicola rubetra</i>	3.2	5.0	48.0
<i>Acrocephalus palustris</i>	3.0	4.7	39.2
<i>Riparia riparia</i>	3.1	4.9	47.2
<i>Hirundo rustica</i>	2.8	4.5	54.4
<i>Sturnus vulgaris</i>	1.8	2.8	134.2
<i>Motacilla flava</i>	1.8	2.8	31.0
<i>Sylvia communis</i>	1.9	3.0	31.0
<i>Fringilla coelebs</i>	1.7	2.7	38.0
<i>Emberiza citrinella</i>	1.4	2.3	43.7
<i>Turdus pilaris</i>	1.5	2.3	149.6
<i>Acanthis cannabina</i>	1.2	1.9	23.2
<i>Crex crex</i>	1.3	2.1	209.8
<i>Motacilla alba</i>	1.3	2.1	29.0
<i>Coturnix coturnix</i>	1.3	2.0	115.7
<i>Larus ridibundus</i>	1.3	2.0	400.0
<i>Vanellus vanellus</i>	1.2	2.0	253.4
<i>Corvus frugilegus</i>	1.1	1.8	476.8
Решта 126 видів:	19,2	30,3	4052.1
Всього 147 видів:	63,2	100	6422.2

Найпоширенішим видом на досліджуваній території є польовий жайворонок (*Alauda arvensis* L.) — відзначений у 445 квадратах (88,3%), менш поширеними є лучна чикалка (*Saxicola rubetra* L.) — 396 (78,6%), сіра кропив'янка (*Sylvia communis* Lath.) — 325 (64,5%), чагарникова очерет'янка (*Acrocephalus palustris* Bechst.) — 322 (63,9%) і жовта плиска (*Motacilla flava* L.) — 314 (62,3%). Якщо врахувати, що на досліджуваній території домінує лучно-чагарникова рослинність, то виявлена картина є цілком закономірною.

Несподіваним виявився широкий розподіл і висока чисельність деркача — 1,3 пари/км² (2,0%) (рис. 1), що належить до видів, яким загрожує зникнення у масштабах всієї Європи [29]. У Верхньодністровській низовині сконцентрована значна частина української популяції деркача. В окремих місцях щільність поселень сягає 22-26 пари/км².

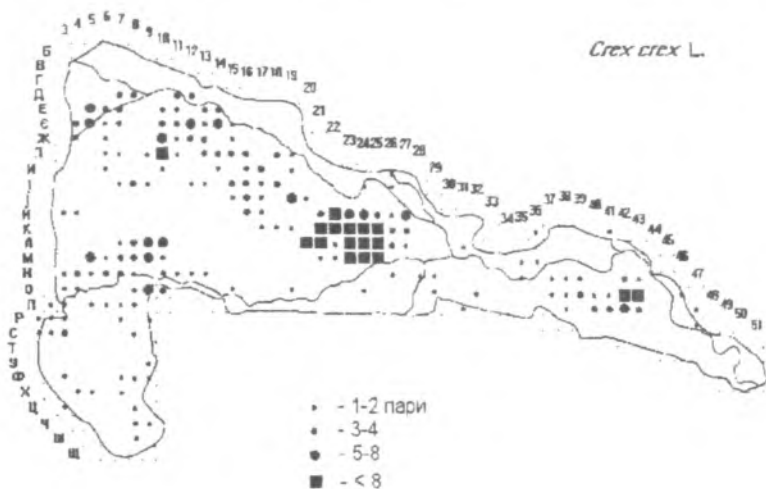

Рис. 1. Поширення і чисельність деркача (*Crex crex L.*) у Верхньодністровській низовині у 1997 р.

Високою виявилася і чисельність білого лелеки (*Ciconia ciconia L.*) (рис. 2). Серед 54 населених пунктів гніздування доведено у 45. Найвища щільність відзначена у с. Сусолів — 15 пар. У середньому в населених пунктах щільність поселень білого лелеки становила 1,9 пари/км². За межами населених пунктів відомо лише одне гніздо.

Серед видів рідкісних і зникаючих заслуговує на особливу увагу гніздування рудої чаплі (*Ardea purpurea L.*) — 2 пари, широконоски (*Anas clypeata L.*) — 2, осоїда (*Pernis apivorus L.*) — 5, лучного луня (*Circus pygargus L.*) — 17, чеглика (*Falco subbuteo L.*) — 5, кібчика (*F. vespertinus L.*) — 4, дупеля (*Gallinago media Lath.*) — 4, болотяної сови (*Asio flammeus Pont.*) — 6, рябогрудої кропив'янки (*Sylvia nisoria Bechst.*) — 1, західного соловейка (*Luscinia megarhynchos C.L.Brehm*) — 6, синьошийки (*L. svecica L.*) — 1, просянки (*Emberiza calandra L.*) — 8 пар.

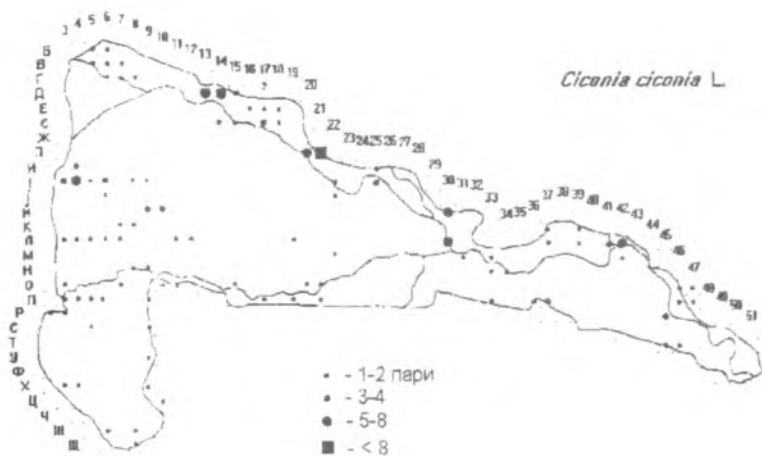

Рис. 2. Поширення і чисельність білого лелеки (*Ciconia ciconia* L.) у Верхньодністрівській низовині у 1997 р.

Серед видів, занесених до національної Червоної книги, на гніздуванні на досліджуваній території виявлені: чорний лелека (*Ciconia nigra* L.), польовий лунь (*Circus cyaneus* L.), малий скигльак (*Aquila pomarina* C.L.Brehm), орел-карлик (*Hieraaetus pennatus* Gmel.), великий кульон (*Numenius aquata* L.), сирій сорокопуд (*Lanius excubitor* L.). Пролітні або залітні в гніздовий період: білоока чернь (*Aythya nyroca* G ld.), скоба (*Pandion haliaetus* L.), зміїд (*Circaetus gallicus* Gmel.), могильник (*Aquila heliaca* Sav.), беркут (*A. chrysaetos* L.), сірватень (*Haliaeetus albicilla* (L.)), сирій журавель (*Grus grus* L.), пугач (*Bubo bubo* L.), довгохвоста сова (*Strix uralensis* Pall.) [19].

У XX столітті з досліджуваної території зникли 9 гніздових видів: сіра гуска (*Anser anser* L.), нерозень (*Anas strepera* L.), білоока чернь (*Aythya nyroca* Guld.), мала курочка (*Porzana parva* Scop.) ставковий коловодник (*Tringa glareola* L.), задирак (*Phylomachus pugnax* L.), чирка менша (*A. crecca* L.), чорний (*Chlidonias niger* L.) та світлокрилий (*C. leucoptera* Temm.) крячки.

Значно зменшилася чисельність 10 видів: бугая (*Botaurus stellaris* L.), рудої чаплі (*Ardea purpurea* L.), широконоски (*Anas clypeata* L.), лучного (*Circus pygargus* L.), очеретяного (*C. aeruginosus* L.) і польового (*C. cyaneus* L.) лунів, лиски (*Fulica atra* L.), водяної курочки (*Gallinula*

chloropus L.), річкового крячка (*Sterna hirundo* L.), болотяної сови (*Asio flammeus* Pont.) [2-4, 15-17, 20, 21, 24, 25].

Основною причиною таких змін є падіння рівня ґрунтових вод викликане широкомасштабною меліорацією, проведеною у 70-х роках нашого століття. Внаслідок цього відбулася деградація структури рослинного покриву, яка призвела до змін у тваринному населенні району і, зокрема, в фауні та населенні птахів.

На території досліджень сьогодні існує лише два заказники — гідрологічний загальнодержавного значення “Чайковицький”, площею 119 га, та ландшафтний “Стариці Дністра”, площею дещо більше 50 га [10, 12].

Заказник “Чайковицький” створений уже після здійснення в цьому районі широкомасштабних меліоративних робіт. За останній час його фауна дуже збідніла і на сьогодні ця територія не відповідає статусу заказника загальнодержавного значення. На нашу думку її слід виключити з цього списку взагалі або, хоча б тимчасово, надати статусу заказника місцевого значення з умовою проведення ренатуризації цих боліт.

Враховуючи важливе природоохоронне значення заказника “Стариці Дністра” і значне біорізноманіття цієї території, наявність репрезентативних сусідніх з нею ділянок, є особливо доцільним у черговий раз підняти питання про збільшення площі заказника до 300 га [10].

Інша важлива природоохоронна територія, яка зараз не має офіційного статусу, повинна бути виділена на площі не меншій 800 га біля с.Волоша. Тут, як уже згадувалось, на заболочених луках відзначається одна з найвищих у Європі та в Україні чисельність і щільність деркача.

1. *Бокотей А.А.* Каталог оологічної колекції зоологічних фондів Державного природознавчого музею України. — Львів, 1992. — 55 с.
2. *Гузій А.И.* Гнездящиеся хищные птицы верхнего Днестра // Вестн. зоол., 1984. — № 6. — С. 52-54.
3. *Гузій А.И.* Численность и экология болотной совы в верхнем Приднестровье // Орнитология, 1987. — Вып. 22. — С. 204-205.
4. *Гузій А.И.* Підвищення біотичної репрезентативності урочища “Великі болота” — шлях оптимізації структури орнітокомплексів болотяних екосистем верхньої течії Дністра. Проблеми вивчення та охорони птахів (Мат. VI наради орнітол. Західної України, м.Дрогобич, 1-3 лютого 1995 р.). — Львів-Чернівці, 1995. — С. 43-45.
5. *Когут І.В., Бокотей А.А., Соколов Н.Ю.* Особливості біотопічного розподілу птахів верхнього Дністра // Мат. 2-ої конф. молодих орнітол. України. — Чернівці, 1996. — С. 86-90.
6. Каталог орнітофауни західних областей України: Орнітологічні спостереження за 1977-1988 рр. / Химин М.В., Горбань І.М. — Луцьк, 1989. — № 1. — 101 с.
7. Каталог орнітофауни західних областей України: Орнітологічні спостереження за 1989-1990 рр. / Химин М.В., Горбань І.М. - Луцьк, 1991. — № 2. — 155 с.
8. Каталог орнітофауни західних областей України: Орнітологічні спостереження за 1991-1992 рр. / Химин М.В., Горбань І.М. — Луцьк, 1993. — № 3. — 69 с.
9. *Козловський Р.С., Пограничний В.О., Горбань І.М.* Орнітофауна ландшафтного заказника “Стариці Дністра” // Проблеми вивчення та охорони птахів. — Львів-Чернівці, 1995. — С. 76-78.

10. Кузикин А.П. Зоогеография СССР // Уч. Зап. МОПИ им. Н.К.Крупской. Биогеография. — 1962. — Т. 109. — Вып.1. — С. 3-182.
11. Одноралов В.С., Давидок В.П. Природно-заповідний фонд Української РСР. — К.: Урожай, 1986. — 97 с.
12. Пограничний В.О., Паук А.А. Гніздування лебедя-шипуну на правобережжі Дністра у Львівській області // Мат. 1-ої конф. молодих орнітол. України. — Чернівці, 1994. — С. 27-29.
13. Сергиенко М.И. Гельминтофауна водоплаваючих і болотних птахів басейну верхнього Дністра // Орнітологія в СССР. — Ашхабад, 1969. — Кн. 2. — С. 579-582.
14. Страутман Ф.И. Птицы западных областей УССР. — Львов: Изд-во ЛГУ, 1963. — Т. 1, 2. — С. 199, 182.
15. Тарасова М.К. Мисливсько промислові водоплавні птахи верхньогобасейну Дністра // Наук. зап. Природозн. музею ін-ту Агробіології АН УРСР, 1952. — Т. 2. — С. 45-63.
16. Татаршинов К.А. Фауна хребетних заходу України. — Львів: Вид-во ЛДУ, 1973. — 256 с.
17. Харамбура Я.И. Перьевые клещи (*Analgesoidea*) и пухоеды (*Mallophaga*) водноболотных птиц бассейна верхнего Днестра: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. — Львов, 1971. — 19 с.
18. Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Українська енциклопедія, 1994. — 460 с.
19. Черкащенко М.І. Чисельність, добова активність та склад їжі птахів долини верхньої течії Дністра // Наук. зап. наук.-природозн. музею АН УРСР, 1962. — Т. 10. — С. 112-121.
20. Черкащенко М.І. Екологічна характеристика гніздових водоплавних, лучних та болотних птахів у долині верхньої течії Дністра // Сучасна та минула фауна західних областей України. — К., 1963. — С. 43-62.
21. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Самбірсько-Івано-Франківський геоботанічний округ // Геоботанічне районування Української РСР. — К.: Наук. думка, 1977. — С. 44-48.
22. Bibby C.J., Burgess N.D., Hill D.A. Bird Census Techniques. — London-San Diego-New York-Boston-Sydney-Tokyo-Toronto, 1992. — 257 p.
23. Dzieduszycki W. Muzeum imienia Dzieduszyckich we Lwowie. Ptaki. — Lwow, 1880. — 206 s.
24. Dzieduszycki W. Przewodnik po muzeum imienia Dzieduszyckich we Lwowie. — Lwow, 1895. — 256 s.
25. Priednieks J., Strazds M., Strazds A., Petrins A. Latvijas ligzdojoso putni atlants 1980-1984. — Riga: Zinatne, 1989. — 350 s.
26. Renno O. Eesti Linnuatlas. — Tallin: Valgus, 1993. — 256 s.
27. Stastny K., Randik A., Hudec K. Atlas hnízdního rozšíření ptaku v CSSR. 1973-1977. — Praha: Academia, 1987. — 484 s.
28. Tucker G.M., Heath M.F. Birds in Europe: their conservation status. — Cambridge, 1994. — 600 p.
29. Walasz K., Mielczarek P. Atlas ptaków legowych Małopolski. 1985-1991. — Wrocław: Biologica Silesiae, 1992. — 522 s.

ГНЕЗДОВАЯ ОРНИТОФАУНА ВЕРХНЕДНЕСТРОВСКОЙ НИЗМЕННОСТИ И ЕЕ ИЗМЕНЕНИЯ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

На основании исследований, проведенных в гнездовый период 1997 г. в Верхнеднепровской низменности во Львовской области на площади 530 км² установлено гнездование 145 видов птиц общей плотностью 63,2 пары/км² и биомассой более 6400 кг. Многочисленны — домовый воробей (6,7 пары/км²)

и полевой жаворонок (6,4 пары/км²), обычные — 17, редки и очень редки — 126 видов. Неожиданно высокой оказалась плотность поселений коростеля и белого аиста. На исследуемой территории гнездятся 6 видов внесенных в Красную книгу Украины и 9 встречаются спорадически. На протяжении XX века исчезли 9 гнездящихся видов и значительно сократили свою численность еще 10. Основной причиной изменений является широкомасштабная мелиорация, проведенная в 70-х годах нашего века. Рекомендуется расширить территорию существующего ландшафтного заказника “Старицы Днестра” с 50 до 300 га и выделить для заповедания площадь в 800 га возле с.Волоща, где на заболоченных лугах обнаружена одна из самых высоких в Европе и в Украине численность и плотность коростеля (до 26 пар/км²).

BREEDING AVIFAUNA OF THE UPPER-DNISTER LOWLAND AND ITS CHANGES DURING THE LAST 50 YEARS

The birds counts carried out during breeding season 1997 on the representative area of 530 km² in the Upper-Dnister lowland (Lviv region). 145 breeding birds species are recorded with the total population density of 63,2 paire/km² biomass more than 6400 kg. The House Sparrow and the Skylark are numerous (respectivel 6,7 and 6,4 pairs/km²). 17 species are common and 126 — rare and especially rare. Number of the Corncrake and the White Stork appeared surprisely high. During the XX century 9 species disappeared and 10 species decrease their number. The main reason seems to be the wide-scale reclamation (drainage) took place in the seventies. It is necessary to extend the area of landscape natural reserve “Starytsi Dnistra” from 50 to 300 ha and to create new reserve with the area of 800 ha near Voloshcha village, where one of the highest concentration of Corncrace in Ukraine and even in Europe was observed.

Львівський державний університет ім.І. Франка
Державний природознавчий музей НАН України, Львів